

БӨЛІМ: ҒЫЛЫМ

Жазудың шығуы мен дамуы

ЖАРИЯЛАНДЫ
05.05.2024СІЛТЕМЕ
https://bilimger.kz/152901/

ТҰРАН УНИВЕРСИТЕТИ

ҒЫЛЫМИ МАҚАЛА

Тақырыбы:

ЖАЗУДЫҢ ШЫҒУЫ МЕН ДАМУЫ

Ф.Ф.К қауымдастырылған профессор

Қаршығаева Айнұр Аралбекқыз

Болатхан Аружан

Алматы, 2024 жыл

Аннотация

Адам ұжымындағы қарым-қатынастың негізгі құралы болып табылатын дыбыстық сөйлеу ақпаратты берудің басқа құралдарының дамуына мүмкіндік берді. Ежелгі уақытта пайда болған осындай қосымша байланыс құралдарының бірі-жазу. Бұл адамға ойларды, хабарламаларды басқа тайпаға беруге, қажетті ақпаратты жазуға, жинақталған білімді жадында сақтауға, оларды ұрпақтан-ұрпаққа, халықтан халыққа беруге мүмкіндік берді. Жазудың арқасында әр адам бүкіладамзаттың тәжірибесін қолдана алады, оны өз қызметінде қолдана алады, білімді көбейтеді, оларды алыс қашықтыққа жеткізеді, ұрпақтар үшін жаза алады. Жазу қазір тілдің біріктіруші рөлін арттыруға ықпал етеді.

Кілт сөздер: жазу, сына жазуы, пиктография, символ, грамматика

Аннотация

Звуковая речь, являющаяся основным средством общения в человеческом коллективе, позволила выработать другие средства передачи информации. Одним из таких дополнительных средств коммуникации, появившихся в древности, является письмо. Это позволяло человеку передавать мысли, сообщения другому племени, записывать необходимую информацию, хранить в памяти накопленные знания, передавать их из поколения в поколение, от народа к народу. Благодаря письму каждый человек может использовать опыт всего человечества, использовать его в своей деятельности, воспроизводить знания, передавать их на большие расстояния, писать для потомков. Письмо сейчас способствует повышению объединяющей роли языка.

Ключевые слова: письмо, клинопись, пиктография, символ, грамматика

Annotation

Sound speech, which is the main means of communication in the human collective, allowed the development of other means of transmitting information. One of these additional means of communication that appeared in ancient times is writing. This allowed a person to transfer thoughts, messages to another tribe, record the necessary information, store the accumulated knowledge in memory, transfer them from generation to generation, from people to people. Thanks to writing, each person can use the experience of all mankind, apply it in their activities, increase knowledge, transmit them over long distances, and write for generations. Writing now contributes to increasing the unifying role of language.

Keywords: writing, cuneiform, pictography, symbol, grammar

Жазудың шығуы мен дамуы

Жазу тарихы-адамзат мәдениетінің даму тарихындағы маңызды беттердің бірі. Бұл оқиғаны білу қажет, өйткені ол адамның прогресс жолында қалай жүргенін нақты елестетуге мүмкіндік береді.

Жазу ерте пайда болды, өйткені адам дыбыстық сөйлеуді қолдана отырып тікелей байланыс мүмкін болмаған жағдайларда ақпаратты беру қажеттілігіне ерте тап болды.

1-сурет. Перу жазуы, кипу жазу үлгісі

Жазудың пайда болуынан бұрын ойды белгілі бір шартты мән берілген әртүрлі заттардың қашықтығына жеткізу үшін пайдалану болды. Мысалы, кептірілген бұтақ

бастықтың ауруы туралы хабарлады, жебе соғыс туралы хабар немесе аң аулауға шақыру болуы мүмкін. Скифтер Парсы патшасы Дарийдің мойынсұну талабына жауап ретінде жіберген «хат» туралы аңыз қызықты. Тышқан, Бақа, құс және бес жебе жіберілді, яғни: «егер парсылар жерге көмілсе немесе суға жасырынса немесе аспанға көтерілсе, онда скифтердің жебелері оларды бәрібір табады». Біртіндеп олар шағын, тасымалдауға және біріктіруге ыңғайлы заттарды таңдай бастады. Сонымен, Перуліктер таяқшаға салынған әр түрлі түйіндері бар түрлі түсті сымдарды қолданды. Мұндай хат кипу деп аталды. Түйіндердің түсі, пішіні, олардың орналасу тәртібі қатаң шартталған, белгілі бір шартты мәнге ие болды. Мұндай жазудың жеке элементтерін білмей, оны оқу мүмкін болмады. Ирокездерде шнурлардың орнына раковиналар жиынтығы қолданылды. Мұндай жазудың мүмкіндіктері өте шектеулі болды, сондықтан жазуды одан әрі дамыту басқа жолмен жүрді. Бір немесе басқа материалға қолданылатын белгілер жүйесі ыңғайлы болды. Мұндай жазу сызба деп аталады.

Сызба жазу үшін әртүрлі материалдарды қолдануға болады: тас және саз тақтайшалар(шумерлер, ежелгі парсылар), балауыз тақталар (гректер, римдіктер), папирус (мысырлықтар), пергамент (әр түрлі халықтар), қайың қабығы (славяндар) және т. б. қағаз қытайларда шамамен екі мың жыл бұрын пайда болды, ол Еуропаға келді VIII ғасырда, бірақ кейінірек кең таралды. Жазу құралын таңдау жазылған материалдың сипатына байланысты болды. Тас тақтайшаларда жазулар кесілді; балауыз тақталарында стило деп аталатын арнайы таяқшамен қырылды; жібекке, пергаментке, қағазға қылқаламмен (қытайлықтар) немесе қаз қауырсынымен (славяндар және басқа халықтар) жазылды.

Жазу материалы мен құралы өткір, тастарға бұрыштық, дөңгелек, жұмсақ, пергамент, Жібек, қағазға әр түрлі болатын белгілердің сызбасына әсер етті.

Сыртқы түрі бойынша дөңгелек және бұрыштық жазу ажыратылады (мысалы, ассири-Вавилон сына жазуы, суретті қараңыз. Көлденең(көптеген халықтарда) және тік, жолдағы белгілер жоғарыдан төменге (Оңтүстік-Шығыс Азия халықтарында), үстіңгі және астыңғы (мысалы, жолдан төмен орналасқан Үнді хаты, суретті қараңыз. Нақты айырмашылықтар бар, мысалы, Еуропалық жазу жүйелерінде белгілер солдан оңға, ал араб тілінде керісінше, яғни оңнан солға қарай орналасады.

Жазуда не берілетініне байланысты айырмашылықтар әлдеқайда маңызды беріледі. Біз еуропалық тілдерге тән жағдайға үйреніп қалдық, онда фонемалар жазуда беріледі және әдетте әр фонеманың өзіндік белгісі болады. Екі фонема бір белгімен берілетін жағдайлар (белгілі бір жағдайларда J+a, j+u, j+o, j+e екі фонемасын бере алатын орыс әріптерінің түрі) немесе бір фонема бірнеше белгілермен берілетін жағдайлар (тісаралық дауыссызға арналған th түрі |e| ағылшын тілінде немесе sch саңырау саңылау үшін |J| және /SR/t үшін саңырау аффрикаттар |TF| неміс тілінде), салыстырмалы түрде сирек кездеседі. Фонемалар мен графемалардың (әріптердің)

арақатынасының ережелері қатаң реттеледі. Бірақ барлық тілдерде олай емес.

Жазу белгілерінің жүйелері тек фонемаларды ғана емес, сонымен қатар буындарды, морфемаларды, сөздерді және тіпті сөз тіркестерін беруге бағытталған болуы мүмкін. Тарату әдісі бірліктердің мағынасына немесе олардың дыбыстық дизайнына негізделуі мүмкін; хабарламаларды беру кезінде суреттер, белгілер-белгілі бір ұғымдарды білдіретін белгілер, белгілер-фонемаларды жеткізетін әріптер қолданылуы мүмкін. Бұл белгілерді қолдануда адам белгілі бір дәйектілікке ие болды: ең алдымен сызбалар, кейінірек белгілердің басқа түрлері қолданыла бастады. Жазу үшін қолданылатын белгілердің сипатына байланысты үш негізгі кезеңді, жазудың үш кезеңін ажырату әдеттегідей: пиктографиялық жазу, идеографиялық жазу және фонетикалық жазу. Соңғысында силлабикалық және фонемалық (әріптік) жазуды ажыратыңыз. Мұндай бөлу шартты болып табылады, өйткені кейбір жағдайларда аралас, өтпелі жазу түрлері байқалады, бірақ әлі де жазудың даму кезеңдерінің реттілігі, оның негізгі түрлері туралы жалпы түсінік береді..

2-сурет. Ассири-Вавилон сына жазуы

Пиктографиялық және идеографиялық жазу

Пиктографиялық және идеографиялық жазу мәлімдеменің мағынасына, мазмұнына бағытталған. Жазудың екі түрінде де мәтіннің дыбысы, айтылуы туралы нұсқаулар жоқ. Бірақ сөйлеудің мазмұны әртүрлі жолдармен беріледі.

Пиктография кезінде мәлімдеме толығымен өзара байланысты сызбалар жүйесін қолдану арқылы беріледі, идеографияда мәлімдеме сөздерге бөлінеді, олардың әрқайсысы арнайы шартты белгімен беріледі. Сонымен, берілген пиктограмма мынаны жеткізеді: бұғы есімді басшы жеті жорықтан, тоғыз шайқастан аман қалды және екі айға созылған жорық кезінде секира өлтірді. Бұл жағдайда Тілдік формалар ашылмайды, яғни біз суреттің мазмұнын жеткізуге болатын сөздердің қалай айтылғанын немесе олардың қандай да бір грамматикалық ерекшеліктері болғанын білмейміз.

Бірте-бірте пиктографияда символизм элементтері пайда бола бастайды, яғни.суреттер ерекше шартты мағынаға ие болады, алаңдатылған ұғымдарды беру үшін қолданыла бастайды.

Идеографиялық жазу реттелген және дәл жазуды қажет ететін ежелгі мемлекеттердің құрылу кезеңінде пайда болады. Сондықтан идеографияда белгілердің саны көбейіп қана қоймайды, өзгереді, олардың құрылымы жеңілдетілген және шартты болады. Қытай жазуындағы «адам» және «тау» белгілерінің дамуын көрсетеді. Сонымен қатар белгілердің пішінін бекіту, заңдастыру бар.

3-сурет. Үндістанның ішкі жазуы (деванагари)

Пиктографиялық жазу үлгісі

Египет хатында бейнелі-символдық белгілер жаңа ұғымдарды жеткізу үшін кеңінен қолданылды: «жүру» мағынасында — екі аяғы, «ашкөздік» — қолтырауынның суреті, «салқындық» — ағып жатқан суы бар ыдыс және т. б.

Белгілердің полисемиясы біртіндеп дамыды, олардың тікелей және бейнелі мағыналары болды. Содан кейін олар негізгі белгіні қалай оқу керектігін көрсететін арнайы негізгі белгілерді қолдана бастады. Негізгі белгілердің екі қағидасы белгілі: семантикалық және фонетикалық. Бірінші жағдайда негізгі белгі белгіні қандай ұғымдар шеңберіне жатқызу керектігін, екіншісінде оқуды қай дыбыстан бастау керектігін көрсетті. Соңғы әдіс Египет идеографиясында қолданылды және фонетикалық жазудың қалыптасуына түрткі болды.

4-сурет. Қытай иероглифтік жазуындағы идеограммалардың дамуы: А — 'адам'; б -тау

5-сурет. Қытай иероглифтік жазуында жаңа идеограммалардың қалыптасуы: А — 'ағаш'; б — 'орман'; в — 'жиі'

6-сурет. «Демалу» иероглифі («адам» және «ағаш»)

Идеографиялық жазу жүйесі ең айқын түрде Қытайда әлі күнге дейін сақталған. Қытайда шамамен бес-алты мың күрделі таңбалар мен 214 семантикалық негізгі белгілер қолданылады. Мұндай көлемді жазу жүйесінің сақталуы бірнеше себептермен түсіндіріледі: 1) қытай тілінің оқшаулау түрі грамматикалық мағыналары бар морфемаларды беру үшін арнайы белгілерді қажет етпеді; 2) жаңа белгілерді құру принциптері (таңбалардың тіркесімі) жаңа сөздердің принциптерімен сәйкес келді; 3) дыбысы ұқсас, бірақ мағынасы жағынан әртүрлі сөздердің көптігі айырмашылыққа негізделген хатты қолдады сөздердің мағыналары; 4) иероглифтік жазу сөздің диалектілік дыбысындағы айырмашылықтарға қарамастан жазылғанын түсінуге мүмкіндік берді, бұл диалектілер арасындағы айырмашылықтар Үлкен Қытай үшін өте маңызды.

Әлеуметтік факторды да ескеру қажет. Қытай билеушілері (рухани және зайырлы адамдар Қытайдың қоршаған әлемнен оқшаулануын және ең күрделі жазу жүйесі мен жалпы сауатсыз еңбек массалары арасындағы алшақтықты сақтауға тырысты.

Фонетикалық (дыбыстық) жазудың пайда болуы және дамуы

Фонетикалық жазу мағынаға емес, дыбысқа бағытталған алдыңғы түрлерден айтарлықтай ерекшеленеді, сондықтан ол тілдің фонетикалық бірліктеріне: фонема мен буынға сүйенеді.

Фонетикалық жазудың алғашқы түрі б.з. д. II — I мыңжылдықта қалыптасқан силлабикалық жазу болды. буын бағдары салыстырмалы түрде аз белгілермен шектелуге мүмкіндік берді (ежелгі үнді жазуындағы 35 — 40 — тан Эфиопияда 200-250-ге дейін және т. б.).

Силлабикалық жазу сөздердің грамматикалық формаларын беруге мүмкіндік берді. Урарттың сына жазуы мәтінінде (жоғарғы суретті қараңыз.) Sar-da-ri-tue-a-li-e сөз тіркесінің әрбір буыны, яғни «Сардар сөйлейді» арнайы белгімен беріледі, бірақ сонымен қатар бірінші белгі (тік сына) беттің көрсеткіші, ал екіншісі (бүйірлерінде екі кішкентай көлденең сына бар тік сына) идеограмма болып табылады «Құдай». Идеографиялық жазудың мұндай іздері көбінесе силлабикалық жазуда ғана емес, сонымен қатар кейінгі әріптік жазуда (мысалы, Египетте) байқалады,

Кейбір силлабикалық жазу жүйелерінде дауысты дыбыстар үшін бөлек белгілер және дауыссыз + дауысты дыбыстардың тіркесімдері үшін силлабикалық белгілер болды. Бұл ежелгі Үндістанның хаты — брахми (төменгі суретті қараңыз.). Қазіргі Үнді жазуы-деванагари-силлабикалық принципті сақтап қалды, бірақ оқшауланған дауысты дыбыстар мен дифтонгтарға арналған белгілер саны артты (дауысты дыбыстар мен дифтонгтарға арналған 13 белгі және 33 силлабикалық белгі). Силлабикалық принцип екі графикалық сортта — катакана мен хираганада белгілі жапон жазуында да сақталған. Онда дауысты дыбыстарға арналған 5 таңба, силлабикалық тіркестерге арналған 39 және соңғы мұрын N беру үшін 1 таңба бар.

7-сурет. Брахмидің ежелгі үнді силлабикалық жазуы (сол жақта дауысты дыбыстарға арналған белгілер бар)

8-сурет. Финикия алфавиті (бірінші бағанда Финикия алфавитінің әріптері, екінші бағанда — осы әріптердің атаулары, үшінші бағанда — атаулардың мәні, төртінші бағанда — әріптердің мәні)

Фонемалық (әріптік) жазу біздің дәуірімізге дейінгі II мыңжылдықтың аяғы мен I мыңжылдықтың басында қалыптасты. Е. әріптік жазудың екі түрі бар: консонантты — дыбыстық, онда белгілеулер тек дауыссыз дыбыстарды алады, ал дауыссыз және дауысты дыбыстарды білдіретін консонантты-вокалды.

Алғашқы консонанттық жазу Египетте пайда болды, онда дауыссыз дыбыстарға сілтеме жасау үшін бір буынды сөздердің кейбір идеограммалары қолданыла бастады.

Бірақ Египет жазуы әлі дәйекті түрде әріптік емес еді.

Жазудың алғашқы таза дыбыстық жүйесін жасаушылар финикиялықтар болды. Болашақта финикиялық жазу басқа әріптік-дыбыстық жазу жүйелерінің дамуына негіз болды. Финикиялық жазудың артықшылығы әріптерді жазудың қарапайымдылығы болды (суретті қараңыз.), олардың аз саны (22 әріп), пішіні мен орналасу тәртібінің қатаң бекітілуі.

Қорытынды

Жазу-қарым-қатынастың қосымша құралы. Бұл ойды басқа тайпа мен ұрпаққа жеткізу қажеттілігінен туындады. Жазу адамзаттың ең үлкен өнертабыстарына жатады. Жазу адамдарға дыбыстық тілмен сөйлесу мүмкін емес немесе қиын болған жағдайда сөйлесуге көмектеседі.

1) жазудың алғашқы тарихи түрі пиктография болды, яғни.сурет жазу. Пиктограммалар — мұндай жазудың бірліктері үңгірлердің қабырғаларына, тастарға, жартастарға, жануарлардың сүйектеріне, қайың қабығына сызылып, содан кейін тартылды. Пиктографияда адамның, Қайықтың, жануарлардың және т. б. схемалық сызбасы белгіленеді.

2) Идеограмма. Идеография-бұл графикалық белгілер грамматикалық және фонетикалық дизайндағы сөздерді емес, осы сөздердің артындағы мағыналарды жеткізетін хат.

Пиктографиядан идеографияға көшу көрнекілікке ие емес және сурет салуға жауап бермейтін нәрсені графикалық түрде беру қажеттілігімен байланысты. Мәселен, мысалы, «ояту» ұғымын салу мүмкін емес, бірақ ол көрінетін органды салуға болады. яғни. көздің бейнесі арқылы «достықты «бір – бірін сілкіп тұрған екі қолдың бейнесі арқылы,» араздықты » — айқасқан қарудың бейнесі және т.б. арқылы жеткізуге болады.

Қытай жазуы. Жазуды жеделдету қажеттілігі және мазмұны жағынан күрделі және көлемді мәтіндерді беру мүмкіндігі сызбалардың схемалануына, сызбалардың шартты белгішелерге – иероглифтерге айналуына әкелді. Иероглифтер — «қасиетті жазулар» сүйектерге және басқа материалдарға кесілген.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Гельб Игнас Джей. История письменности. От рисуночного письма к полноценному алфавиту / Пер. с англ. Т. М. Шуликовой. — М.: ЗАО «Центрполиграф», 2017. — 288 с.: ил. — Серия «Занимательная наука». — ISBN 978-5-9524-5270-1.
2. Добльхофер Эрнст. Знаки и чудеса.: Рассказы о том, как были дешифрованы забытые письмены и языки / Пер. с нем. Т. М. Бауэра. — М.: Восточная литература, 2019. — 386 с.: ил. — Серия «По следам исчезнувших культур Востока».

3. Истрин В. И. Развитие письма. — М.: Изд-во АН СССР, 2017. — 396 с.: ил.
4. Кацпржак Е. И. История письменности и книги. — М.: Искусство, 2018. — 356 с.: ил.
5. Лоукотка Честмир. Развитие письма / Пер. с чеш. Н. Н. Соколова. — М.: Иностранная литература, 2018. — 320 с.: ил.
6. Шаповалов, Виктор Федорович. «Коммуникация как глобальная проблема современного мира.» Философия и общество4 (2010): 5-20.
7. Митягина, В. А. «Социокоммуникативные характеристики языковой личности переводчика (на материале русского и английского языков).» (2014).
8. Табаринцева-Романова, Ксения Михайловна. «Культурная политика и дипломатия Европейского союза: учебное пособие.» (2018).
9. САВОТИНА, НА, et al. «НОВЫЕ ТРАЕКТОРИИ ОСВОЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕРАКТИВНОГО ФОРМАТА ИНФОРМАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ИЗУЧЕНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ).»
10. Красная книга культуры научное издание / сост.Рабинович, В. — М. : Искусство, 2017. — 423 с
11. Мархабаев А-Х.Ф.Қиялгер қисындары-1:ғылыми-танымдық зерделеу-зерттеулер:Оқу құралы / Мархабаев А-Х.Ф. — Алматы : Санат, 2002. — 231б. б.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.